

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Enige opmerkingen naar aanleiding van prof. mr. P.J. Teunissen's bespreking vanj. K. de Free, Oorlog en Frede

Vree, J.K. de

Citation

Vree, J. K. de. (1983). Enige opmerkingen naar aanleiding van prof. mr. P.J. Teunissen's bespreking vanj. K. de Free, Oorlog en Frede. *Acta Politica*, 18: 1983(3), 367-373. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452413>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452413>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Discussie

Enige opmerkingen naar aanleiding van prof. mr. P. J. Teunissen bespreking van 'Oorlog en Vrede' (AP XVIII nr. 1, jan. 1983, p. 99-108)

Johan K. De Vree

Het is vanzelfsprekend buitengewoon vleidend voor een redacteur en (mede)auteur wanneer er in een wetenschappelijk tijdschrift zó veel en zó welwillende aandacht wordt geschonken aan zijn werk (tenslotte vooral bedoeld als een populair-wetenschappelijk geschrift), als professor Teunissen heeft gedaan met betrekking tot de bundel 'Oorlog en Vrede'. Dat neemt niet weg, dat zijn bespreking een aantal misverstanden verraadt, waarvan het belang voor het denken over de onderhavige materie uitgaat boven het belang van de bundel zelf, en waarop ik mij dan ook gedrongen voel te reageren.

Het belangrijkste misverstand dan betreft de gedachte die bij professor Teunissen heeft postgevat, dat de in het boek geschetste theorie er één is die oorlog of geweldgebruik als een rationeel beleidsinstrument voorstelt. Dit zou volgens Teunissen nog op kunnen gaan voor het verleden, maar zou in het huidige nucleaire tijdperk, waarin een (nucleaire) oorlog voor niemand enig voordeel kan opleveren, irrelevant geworden zijn.

Nu is het volgens de beschreven theorie zeker zo, dat mensen op elk moment handelen op grond van (overigens ruim te interpreteren) verwachte 'offers' en 'baten'. Dit impliceert inderdaad de *mogelijkheid*, dat zij soms het gebruik van geweld als een rationeel middel zullen gebruiken: van tevoren 'koel calculerend' kunnen zij tot de conclusie geraken, dat in bepaalde gevallen geweld hun minder kost dan de opbrengst. Van dergelijk geweldgebruik zijn, op alle maatschappelijke niveaus, ongetwijfeld voorbeelden te vinden. Ik betwijfel echter sterk of men de meerderheid van de gevallen van historisch, niet-nucleair geweldgebruik op deze wijze werkelijk kan verklaren. In de bundel 'Oorlog en Vrede' wordt in ieder geval een ander, algemener model aangeduid.

Daarin namelijk wordt het optreden van geweld in het algemeen verklaard als een produkt van de interacties of politieke processen tussen de betrokken partijen. Zeker worden die partijen verondersteld op ieder

afzonderlijk moment te handelen op grond van verwachte 'offers' en 'opbrengsten', zoals bepaald door de wijze waarop zij de betreffende situatie zien. Maar die tussen hen plaatsvindende processen hebben een zekere eigen dynamiek en over de ontwikkeling van die situatie hebben partijen bijgevolg niet of nauwelijks controle. Dit kan er gemakkelijk toe leiden, dat het proces 'afglijdt' of 'escaleert' tot een situatie waarin, ondanks de (aanvankelijke) bedoelingen van de betrokkenen, zij zullen menen geen keus meer te hebben dan die van het geweld. Dit kan zich voordoen ook als hun denkbeelden over wat 'opbrengsten' en 'offers' zijn gedurende het proces dezelfde zouden blijven. Maar, zoals ook in de bundel wordt aangeduid, die denkbeelden zelf zullen kunnen veranderen onder invloed van de wijze waarop het proces zich ontwikkelt. Ruwweg en bij wijze van voorbeeld: als de ontsporing ervan en daardoor feitelijk geweldgebruik dichterbij komt worden aanvankelijk vreedzaam gestemde mensen welhaast vanzelf oorlogszuchtiger. Anders gezegd: de aangeduide theorie is er niet primair één van geweld als rationeel beleidsinstrument (hoewel dat niet principieel wordt uitgesloten), maar van geweld als een resultaat van het 'ontsporen', 'afglijden', of 'escaleren' van sociale of politieke processen – wat ook in het nucleaire tijdperk zijn principiële geldigheid behoudt en waarvan het mechanisme juist zichtbaar wordt (in plaats van ontkend) door een, naar sociale processen uitgewerkte, 'utilitaire' gedragstheorie.

Overigens moet er in dit verband ook op worden gewezen dat zoals uit de in de bundel gepresenteerde analyses blijkt, de kans op een dergelijk afglijden van sociale processen in hoge mate wordt bepaald door de onzekerheid bij de betrokkenen omtrent elkaar en hun onderlinge relaties. De 'politieke boodschap' die het boek zou hebben, een plicht tot realisme, wortelt rechtstreeks in dit theoretische inzicht, dat gebrekkige, onjuiste, of onbetrouwbare informatie de gevaren van het (internationale) politieke verkeer aanzienlijk doet toenemen – gecombineerd uiteraard met de wens (uiteraard ook de mijne) om de kans op oorlog en geweld zo klein mogelijk te houden.

Een tweede belangrijk misverstand waarvan Teunissens bespreking blijkt geeft betreft de verhouding tussen de hoofdstukken 2, de 'proces-analyse', en hoofdstuk 4, de analyse van individueel gedrag. Professor Teunissen heeft kennelijk de indruk, dat het hier om geheel verschillende, zelfs enigmatische strijdige zaken zou gaan. Dat is echter allerm minst het geval. Immers, het gaat in beide gevallen om precies dezelfde basisveronderstellingen omtrent gedrag. In hoofdstuk 2 worden die uitgewerkt met betrekking tot het interacteren of sociale, politieke processen *tussen* mensen, en in hoofdstuk 4 naar de acties en reacties *van* mensen. Het gaat hier

om duidelijk in onderlinge, dynamische wisselwerking tot elkaar staande zaken, die aspecten vormen van één en dezelfde theorie.

Er kan, ten aanzien van de theorie omtrent individueel (gewelddadig) gedrag, nog aan worden toegevoegd, dat deze zowel omvat wat wij doorgaans 'normaal', 'rationeel' gedrag noemen als ook de mogelijkheid van 'irrationeel' of 'pathologisch' gedrag – al is het wel zo, dat het wat dat laatste betreft bij niet meer dan een aanduiding is gebleven. Misschien is het ook verhelderend om te merken, dat zulke theorieën als de relatieve deprivatie-theorie en de frustratie-agressietheorie (tezamen met een betrekkelijk groot aantal andere) inderdaad bronnen zijn geweest waaruit de in de bundel beschreven theorie is gesproten. Verdere uitwerking daarvan bracht echter aan het licht, dat *intermenselijk* geweld ook uit *intermenselijke* verhoudingen en processen moet worden verklaard en niet zomaar uit individuele motivaties. In de genoemde theorieën is dat besef trouwens ook aanwezig in de omvangrijke plaats die de relevante onderzoekers zich gedwongen hebben gezien in te ruimen voor zulke zaken als de tussen partijen bestaande machtsverhoudingen, het bestaan van sanctiemogelijkheden, de aard van het systeem waarvan zij deel uitmaken, etc., zó zeer zelfs, dat er nog weinig reden is om van een specifieke 'relatieve deprivatie' of 'frustratie-agressie'-theorie te spreken.

Tenslotte betreurt professor Teunissen het dat het boek geen uitvoerige discussie met of over de Nederlandse polemologie bevat. Dit echter strookte niet met onze opzet: het aanbieden van een zelfstandige analyse van de problematiek van oorlog en vrede. Discussie met of behandeling van andere benaderingen moest, ook uit ruimte-overwegingen, tot het uiterste beperkt blijven, dat wil zeggen tot die theorieën (zoals bij voorbeeld de frustratie-agressie-theorie), die voor de ontwikkeling van het begrip en verklaring van verschijnselen van oorlog en vrede werkelijk belangrijk zijn of waren doordat zij wezenlijk nieuwe inzichten boden. Zoals ook uit het door drs. Van der Dennen gepresenteerde overzicht van de ontwikkeling van het denken over oorlog en vrede blijkt (een overzicht dat door de heer Röling, nestor van de Nederlandse polemologie, hogelijk geprezen in zijn recente 'besprekingen' in *Socialisme en Democratie* en in *Transactie*), zijn dergelijke theorieën uit de Nederlandse polemologie niet bekend. Voor een aanduiding van de wijze waarop die Nederlandse polemologie de onderhavige materie benadert zij de lezer verwezen naar de eerder genoemde 'besprekingen' van onze bundel door de heer Röling in *Socialisme en Democratie* (mei 1982) en in *Transactie* (juni 1982).

Replik

In mijn commentaar op de reactie van professor De Vree wil ik mij beperken tot enkele kernpunten die de lezer zelf gemakkelijk in het boek 'Oorlog en Vrede' kan nazien.

1. Mijn voornaamste kritiek is geweest dat De Vree in zijn beschouwingen over het ontstaan (resp. uitblijven) van oorlogen modellen heeft ontwikkeld die in hoofdzaak passen bij niet-nucleaire strategische verhoudingen. De vraag, of de kernbewapening al dan niet tot een verandering van de internationale verhoudingen heeft geleid, althans in de directe relaties tussen de kernwapenlanden zelf, komt in zijn uiteenzettingen niet aan de orde.

De Vree's stelling is, dat bij conflict een oorlog des te waarschijnlijker is, naarmate er tussen twee partijen meer sprake is van een gelijkheidsverhouding en zij in nauwere betrekkingen tot elkaar staan. Een duidelijk zwakke partij laat het niet op oorlog aankomen, maar zal zich aanpassen. Deze these moge – zoals gezegd – plausibel klinken voor staten die in een niet-nucleaire strategische relatie tot elkaar staan, maar voor de relatie tussen NAVO en Warschau-pact gaat zij niet op. Het nucleaire afschrikkingsevenwicht heeft juist de kans op een rechtstreekse oorlog beperkt. Of er ooit een periode komt waarin dit anders zal liggen valt momenteel moeilijk te beoordelen. Maar tot op heden is de in Oost en West algemeen aangehangen opvatting, dat het afschrikkingsevenwicht een oorlog tussen Oost en West uitsluit, althans zolang partijen zich door min of meer rationele overwegingen laten leiden. Dat neemt overigens niet weg dat er een scherpe rivaliteit tussen Oost en West is, met name tussen VS en Sovjet-Unie. Maar beide zijden willen een rechtstreeks gewapend conflict vermijden, omdat een kernoorlog niet de functie kan vervullen die De Vree het meest wezenlijk acht voor de oorlog: een instrument te zijn voor het wijzigen van de verhoudingen tussen staten door het aantasten van elkaars hulpbronnen en posities (p. 62).

2. De Vree heeft gelijk als hij opmerkt dat zijn theorie niet noodzakelijkerwijs veronderstelt dat de oorlog voor partijen een rationeel instrument van de politiek is, maar zij ligt wel overwegend in deze sfeer. Dat blijkt uit zijn boven aangehaalde opvatting over de functie van de oorlog en uit het feit dat De Vree het handelen van staten in primair rationele termen analyseert, zoals die van het 'investeren in vraaggedrag'. Het blijkt ook uit het feit dat hij geen reden aanwezig acht om aan te nemen dat gewelddadig gedrag door fundamenteel andere mechanismen zou worden beheerst dan welke andere vorm van gedrag ook (p. 95). Deze opvatting past goed bij internationale verhoudingen waarin de oorlog een voortzetting van de

politiek met andere middelen is, of kan zijn. Zij is echter op zijn minst kwetsieus als het gaat om excessen van geweldgebruik en zij is kwetsieus geworden door het kwetsieus worden van de oorlog zelf, althans van sommige vormen van oorlog (de totale conventionele oorlog, de totale kernoorlog).

3. De verhouding tussen de hoofdstukken 2 en 4 is niet helder. In hoofdstuk 2 stelt De Vree dat de oorlog niet verklaard kan worden uit de eigenschappen of motivaties van afzonderlijke deelnemers. Hij moet verklaard worden uit de ontwikkeling van hun verhoudingen en het verloop van het politieke proces tussen hen (p. 64).

In hoofdstuk 4 formuleert hij het anders. Daar stelt hij dat de eigenschappen, motivaties, neigingen, opvattingen en ervaringen van de betrokkenen wel van belang zijn, maar 'het verband tussen deze en agressie is . . . veel indirecter en ingewikkelder dan veelal wordt aangenomen' (p. 91). Dit laatste zij direct toegegeven, maar het beslissende punt is dat beide uitspraken niet geheel met elkaar in overeenstemming zijn. Een probleem is, dat De Vree in hoofdstuk 2 onvoldoende vasthoudt aan de implicaties van zijn model. Immers de opvattingen, motivaties, enz. van de betrokken partijen zijn, zoals hij zelf erkent, van belang voor de *verhouding* waarin zij tot elkaar staan, o.m. voor de mate van 'affiniteit' (p. 50 e.v.).

Een ander voorbeeld van de invloed van de hier besproken factoren is het volgende: de verwachting dat men voldoende militair succes zou kunnen behalen heeft steeds een belangrijke rol gespeeld bij beslissingen om ten strijde te trekken. Deze verwachting werd niet alleen beïnvloed door de beschikbare manschappen en middelen, maar ook in het vertrouwen dat politieke en militaire leiders hadden in hun eigen capaciteiten op het gebied van de oorlogvoering. Alexander de Grote, Caesar, Louis XIV en Napoleon – om slechts enkele voorbeelden te noemen – hadden wat dit betreft een groot zelfvertrouwen en zij hebben veel gevochten.

4. De vraag, of er reden is om van een specifieke 'relatieve deprivatie' – of 'frustratie-agressie' – theorie te spreken moet in de eerste plaats beoordeeld worden door de wetenschappen waaruit deze theorieën afkomstig zijn. Wanneer de leer van de internationale betrekkingen ze zonder meer laat vallen ten gunste van een kosten/baten-analyse kan zij in moeilijkheden komen bij het beantwoorden van de vraag *waarom* partijen in de internationale politiek in voorkomende gevallen de verwachte baten van geweld hoger vinden dan de kosten (p. 92 e.v.).

5. Over het hoofdstuk van Van der Dennen heb ik opgemerkt dat het weliswaar veel materiaal geeft, maar dat het te zeer een opsommende behandeling van theorieën over oorlogsoorzaken is gebleven. Het had aan waarde kunnen winnen door een meer systematische en vergelijkende

behandeling van deze theorieën, het aangeven van historische ontwikkelingslijnen, enz. Dit kan een gerechtvaardigde kritiek zijn, ook als de nestor van de polemologie anders over de bijdrage van Van der Dennen oordeelt.

Hoewel ik het boek 'Oorlog en Vrede', met inbegrip van De Vree's systeemanalyse van de internationale betrekkingen, met veel belangstelling heb gelezen, handhaaf ik mijn kritiek. Naast verdiensten heeft het boek zwakten die het minder geschikt maken voor beginners en als populair-wetenschappelijk geschrift. Want dergelijke publikaties moeten juist voldoen aan het criterium van een strakke en systematische behandeling van de elementaire vragen, bij relatieve eenvoud van stijl.

P. J. Teunissen

Boekbesprekingen

M. Fennema en R. van der Wouden, red., **Het politicologendeбат: wat is politiek?** Amsterdam (Van Gennep) 1982, 162 p.

Het dagelijks spraakgebruik is niet erg duidelijk met betrekking tot het begrip politiek. Wetenschapsmensen evenwel hebben behoefte aan een duidelijke begripssomschrijving.

Binnen de politicologie zijn eindeloos veel discussies geweest over wat politiek nu eigenlijk is. Deze discussies zijn vaak daarom zo heftig omdat een wetenschappelijke definitie van politiek toch altijd nauw verbonden blijft met de eigen dagelijkse interpretatie van het begrip politiek en daarmee met het eigen politieke gedrag. Een definitie is immers nooit neutraal. Een definitie is mede bepalend voor de aard van wetenschappelijke waarnemingen en werkt daarmee als een bril door middel waarvan wij de ons omringende wereld zien. Deze stelling gaat voor alle wetenschappen op.¹ Zodra het gaat om een sociaal-wetenschappelijke definitie doet zich een tweede moeilijkheid voor. Zo wordt bij voorbeeld in de politicologie het gedrag van mensen bestudeerd, die voor zichzelf best een idee hebben van wat politiek is. Hun gedrag wordt mede door die opvatting bepaald. Hun gedrag is dan ook alleen maar verklaarbaar door hun eigen opvattingen met betrekking tot politiek mede in de beschouwing te betrekken. Het is opvallend dat deze moeilijkheid in discussies rond het begrip politiek vaak minder aandacht krijgt.

Een dieptepunt in deze discussie wordt ongetwijfeld gevormd door de scheldpartijen die in *Intermediair* van 24 september en 29 oktober 1982 zijn gehouden naar aanleiding van een boekje, waarin enkele politicologen over het begrip politiek debatteren. Het is weliswaar verklaarbaar dat dit blad zijn kolommen heeft opengesteld voor een vinnige partij modderworstelen tussen een recensent uit 'een strategisch dorp aan de Maas' en enkele auteurs die een bijdrage hadden geleverd aan dit anderhavige geschrift. Van Maarseveen heeft al eerder aangetoond waarom dit 'advertentieblad voor hoger geschoolden' uitnodigt tot het schrijven van kwalitatief dubieuze bijdragen.² Het blad voorziet immers in leesvoer voor al dan niet vermeende intellectuelen, wetenschappelijke pulp dus – uitzonderingen daar gelaten. Daar komt nog bij, dat een recensent enerzijds en vooral een auteur die op zijn bespreking meende te moeten reageren anderzijds, enige persoonlijke vetes met